

FEDERICI, SILVIA

**Žene, borbe za zemlju i
globalizacija: međunarodna
perspektiva**

*Sa savjetovanja Okružnog odbora
AFŽ-a Bjelovar, Gornje Zdelice, godine
1943.*

FEDERICI, SILVIA

Žene, borbe za zemlju i globalizacija: međunarodna perspektiva

U sprkos sistematskim nastojanjima kolonijalnih sila da diljem planeta unište ženske sustave obrađivanja zemlje, žene danas čine glavninu poljoprivrednih radnika/ca te istovremeno predvode borbu za korištenje prirodnih resursa (zemlje, šuma, vode) na nekapitalistički način. Braneci poljoprivrednu proizvodnju za osnovne potrebe (*subsistence agriculture*, op. prev.) i komunalni pristup zemlji te se protiveći eksproprijaciji zemlje, žene diljem svijeta grade put k novom društvu slobodnom od eksploatacije, društvu u kojem će opasnost od gladi i ekološke devastacije biti u potpunosti otklonjena.

“Kako ćemo se ikad riješiti siromaštva ako ne možemo dobiti komad zemlje za obrađivanje? Kad bismo imali zemlju da na njoj možemo saditi, ne bi nam bila potrebna hrana koja se šalje skroz iz SAD-a. Ne. Imali bismo svoju vlastitu. No, dokle god nam vlada odbija dati zemlju i druge resurse koji su nam potrebni, stranci će nam i dalje upravljati zemljom.” — Elvia Alvarado⁰¹

Žene održavaju svijet na životu

Sve donedavno, problemi vezani uz zemlju i borbe za zemlju među Sjevernoamerikancima nisu izazivale poseban interes, osim među farmerima i potomcima američkih Indijanaca kojima je važnost zemlje kao temelja života, barem kulturno, i dalje prioritet. Činilo se da je dobar dio problema vezanih za zemljišno pitanje postajao dijelom sve dalje prošlosti. Masovna urbanizacija rezultirala je time da zemlja više nije bila osnovno sredstvo reprodukcije, a istovremeno su nove industrijske tehnologije obećavale onu moć, samodostatnost i kreativnost koje su ljudi nekoć vezivali uz samoopskrbu i obrađivanje zemlje na malim površinama.

Zbog takve amnezije na velikom smo gubitku, makar i samo zbog toga što je ona stvorila svijet koji nema odgovora na osnovna pitanja o našoj egzistenciji jer se ona ni ne postavljaju. – Odakle stiže naša hrana, hrani li nas ili nas truje? No, ravnodušnost urbanog stanovništva prema zemlji ipak nestaje. Zabrinutost zbog genetskog modificiranja poljoprivrednih usjeva i ekološkog učinka koji je imalo uništavanje tropskih šuma proizvela je brigu koja je, u kombinaciji s primjerima koje nam daju borbe autohtonih naroda poput Zapatista što su podigli oružani ustanak kako bi se usprotivili privatizaciji ze-

mlje, stvorila u Europi i Sjevernoj Americi novu svijest o važnosti “zemljišnog pitanja” koje se još donedavno smatralo problemom “trećeg svijeta”.

Kao rezultat takvog konceptualnog pomaka, danas se prepoznaje da zemlja u modernom kapitalizmu nije potpuno zanemarivi “faktor proizvodnje”. Zemlja je materijalna baza rada za ženski rad za osnovne potrebe (*subsistence work*, op. prev.), koji je glavni izvor “prehrambene sigurnosti” za milijune ljudi diljem planeta. Ovo je okvir unutar kojeg promatram borbe žena diljem svijeta koje se vode ne samo za reappropriaciju zemlje već i za unapređenje poljoprivredne proizvodnje za osnovne potrebe (*subsistence farming*, op. prev.) i nekomercijalne upotrebe prirodnih resursa. Ti su napori izrazito važni, ne samo zato što zahvaljujući njima preživljava više milijardi ljudi već i zbog toga što ukazuju na promjene koje moramo poduzeti kako bismo izgradili društvo u kojem naša vlastita reprodukcija ne ide na račun drugih niti predstavlja prijetnju za nastavak života na ovom planetu.

Žene i zemlja: historijska perspektiva

Neosporiva je činjenica, premda teško mjerljiva, da žene – kako u ruralnim tako i u urbanim područjima – predstavljaju najveći postotak poljoprivrednih proizvođača za osnovne potrebe (*subsistence farmers*, op. prev.). Drugim riječima, žene proizvode najveći dio hrane koju konzumiraju njihove obitelji (uže i šire), ili pak proizvode hranu koja se na lokalnim tržnicama prodaje za konzumaciju, pogotovo u Africi i Aziji gdje živi najveći dio svjetske populacije.

Dosege poljoprivredne proizvodnje za osnovne potrebe teško je izmjeriti jer se tu najvećim dijelom radi o neplaćenom radu koji se često se ne odvija na formalnim farmama. Štoviše, većina žena koje obavljaju taj rad ne smatraju ga poslom. Ovdje se može povući paralela s jednom dobro poznatom ekonomskom činjenicom: jako je teško izmjeriti broj kućanskih radnica i vrijednost njihova rada. S obzirom na kapitalističku pristranost prema proizvodnji za tržište, kućanski rad ne broji se kao rad te ga mnogi još uvijek ne smatraju “stvarnim radom”.

Međunarodne agencije poput Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO), Međunarodne organizacije

rada (ILO) i Ujedinjenih nacija često su ignorirale teškoće koje su proizlazile iz pokušaja mjerenja rada poljoprivredne proizvodnje za osnovne potrebe (*subsistence work*, op. prev.). No, priznali su da rezultati mnogih istraživanja ovise o tome koja se definicija koristi. Primijetili su, naprimjer, da je “participacija žena u radnoj snazi Bangladeša iznosila 10 posto, prema Anketi o radnoj snazi (*Labour Force Survey*, op. prev.) iz 1985 – 1986. Međutim, kad su 1989. u istu anketu uvedene posebne aktivnosti poput vršidbe, procesuiranja hrane, uzgoja peradi, ekonomska aktivnost žena skočila je na 63 posto.”⁰²

Stoga na temelju dostupnih statistika nije lako precizno procijeniti koliko je ljudi, a posebice žena, uključeno u poljoprivrednu proizvodnju za osnovne potrebe, no jasno je da se radi o značajnom broju. Primjerice, prema podacima Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO) u subsaharskoj Africi, “žene proizvode 80 posto svih osnovnih namirnica za potrošnju u domaćinstvu, a dio od toga odlazi i na prodaju.”⁰³ S obzirom na to da populacija subsaharske Afrike predstavlja otprilike tri četvrtine od milijarde ljudi koji žive na kontinentu, s tim da veliki postotak otpada na djecu, to znači da se više od sto milijuna afričkih žena mora baviti poljoprivrednom proizvodnjom za vlastite potrebe.⁰⁴ U skladu s poznatim feminističkim sloganom: “Žene drže više od pola neba”.

Trebali bismo uvažiti da je opstanak poljoprivredne proizvodnje za vlastite potrebe zapanjujuća činjenica ako uzmemo u obzir da se kapitalistički razvoj bazira na premisi razdvajanja poljoprivrednih proizvođača, posebice žena, od zemlje. Taj se opstanak može objasniti žestokim borbama u koje su se žene upustile opirući se komercijalizaciji poljoprivrede.

Dokazi takvih borbi mogu se pronaći u cijeloj povijesti kolonizacije, od Anda do Afrike. Kao odgovor na ekspropriaciju zemlje koju su proveli Španjolci (uz pomoć lokalnih poglavica), u 16. i 17. stoljeću žene Meksika i Perua bježale su u planine, podizale ustanke među narodom za borbu protiv stranih osvajača te su tako postale najčvršće braniteljice starih kultura i religija temeljenih na obožavanju bogova prirode.⁰⁵ Kasnije, u 19. stoljeću, žene u Africi i Aziji branile su tradicionalne ženske sustave obrade zemlje od sustavnih pokušaja europskih kolonizatora da unište takvu poljoprivredu i redefiniraju je kao muški posao.

01 Citirano u: *Donit Be Afraid, Gringo: A Honduran Woman Speaks from the Heart: The Story of Elvia Alvarado*, ur. Medea Benjamin (New York: Harper Perennial, 1987), 104.

02 Ujedinjene nacije, *The World's Women 1995: Trends and Statistics* (New York: United Nations, 1995), 114. Godine 1988. ILO je definirao radnike u poljoprivredi i ribarstvu koji rade za osnovne potrebe kao one koji osiguravaju hranu, sklonište i minimalni gotovinski prihod za sebe i svoje obitelji” – to je poprilično nejasna definicija koja ovisi o tome u kojem se značenju koriste termini “minimalni gotovinski prihod” i “osiguravanje”. Štoviše, operativno značenje ove definicije izvodi se sukladno namjeri, primjerice da se pokaže nedostatak “tržišne orijentiranosti” kod radnika koji se bave proizvodnjom za osnovne potrebe i problemi koji ih pogadaju, poput nedostupnosti formalnih kredita i napredne tehnologije.

03 Organizacija za hranu i poljoprivredu, Spol i poljoprivredu <http://www.fao.org/Gender/agrib4-e.htm>.

04 Društveni i ekonomski učinak kolonijalizma znatno je varirao, ovisno (djelomično) o trajanju izravne kolonijalne kontrole. Čak i sadašnje razlike u ženskoj participaciji u poljoprivrednoj proizvodnji i komercijalno isplativim usjevima mogli bismo interpretirati kao mjeru dosega kolonijalne aroprijacije zemlje. Koristeći statistike UN-ove agencije ILO o participaciji radne snage i imajući na umu problem mjerenja proizvodnje za osnovne potrebe, možemo zaključiti da subsaharska Afrika ima najveći postotak ženske radne snage u poljoprivredi (75 posto), dok u južnoj Aziji taj postotak iznosi 55 posto, u jugoistočnoj Aziji 42 posto te u istočnoj Aziji 35 posto. Nasuprot tome, južna i središnja Amerika imaju niski postotak ženske participacije u poljoprivredi, što su rezultati slični onima kakve imaju “razvijene” regije poput

FEDERICI, SILVIA

Žene, borbe za zemlju i globalizacija: međunarodna perspektiva

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2013.

Kako je pokazala Ester Boserup (ali i mnogi drugi) na primjeru zapadne Afrike, ne samo što su kolonijalni časnici, misionari, a kasnije i veliki poljoprivredni magnati nametnuli komercijalne usjeve nauštrb cijene proizvodnje hrane, već su iz podučavanja o suvremenim sustavima uzgoja i tehničkim pomagalima isključili afričke žene koje su obavljale najveći dio poljoprivrednog uzgoja. Redovito su pri dodjeljivanju zemlje privilegirali muškarce, čak i kad su bili odsutni iz svojih domova.⁰⁶ Osim što su uzrokovali eroziju “tradicionalnih” prava žena da participiraju u sustavima zajedničke obrade zemlje i kao samostalne uzgojiteljice, kolonizatori – ali jednako tako i poljoprivredni magnati – na taj su način uveli i nove podjele između muškaraca i žena. Nametnuli su novu rodnu podjelu rada koja se temeljila na podređenosti žena muškarcima, što je prema kolonizatorskom planu uključivalo i neplaćenu pomoć muževima pri kultivaciji komercijalno isplativih usjeva (*cash crops*, op. prev.).

Žene, međutim, nisu mirno prihvatile takvo pogoršanje svog socijalnog položaja. U kolonijalnoj Africi pobunile bi se kad god je postojala bojazan da bi vlada mogla prodati njihovu zemlju ili prisvojiti usjeve. Dobar je primjer toga prosvjed iz 1958. koji su žene pokrenule protiv kolonijalnih vlasti u Kedjom Kekuu i Kedjom Ketinguhu (u sjeverozapadnom Kamerunu koji je tada bio pod britanskom upravom). Razljučene glasinama da će vlada staviti na prodaju njihovu zemlju, sedam tisuća žena u više je navrata marširalo na Bamendu, tada glavni grad provincije, a u najdužem su maršu kampirale dva tjedna ispred upravnih zgrada britanske administracije, “glasno pjevajući i bučno podsjećajući na svoju prisutnost”.⁰⁷

U istoj su se regiji žene borile protiv uništavanja svojih poljoprivrednih proizvodnji za osobne potrebe, koje je napadala stoka u vlasništvu članova lokalne muške elite ili nomadskih Fulana kojima su kolonijalne vlasti odobrile pravo na sezonsku ispašu tako da od njih mogu ubirati porez na stoku. I u ovom slučaju, žestoki prosvjedi žena pokvarili su im planove, prisilivši vlasti da sankcioniraju stočare prijestupnike. Prema riječima Susan Diduk:

“U tim su se prosvjedima žene autopercipirale kao borkinje za preživljavanje i osnovne potrebe, život i opstanak obitelji i porodice. Njihov poljoprivredni

rad bio je, a i dalje jest, neophodan za proizvodnju hrane na dnevnoj razini. Muškarci iz Kedjoma također su naglašavali važnost tih uloga kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Danas ih se može čuti kako govore: ‘Ne trpe li žene zbog poljoprivrednog rada i ne nose li djecu devet mjeseci? Da, one doprinose ovoj državi.’”⁰⁸

Bilo je mnogo sličnih borbi diljem Afrike u 1940-ima i 1950-ima koje su vodile žene opirući se uvođenju kulture komercijalno isplativih usjeva i dodatnom poslu koji im je takva kultura nametala, onemogućavajući ih u poljoprivrednoj proizvodnji za osnovne potrebe. Moć ženske poljoprivredne proizvodnje za osnovne potrebe iz perspektive preživljavanja koloniziranih zajednica može se promatrati s obzirom na doprinos anticolonijalnim borbama, posebice gerilskih boraca za slobodu (npr. u Alžiru, Keniji i Mozambiku).⁰⁹ Žene su se i u periodu nakon proglašenja nezavisnosti borile protiv toga da ih se regrutira u projektima za razvoj poljoprivrede kao neplaćene “pomoćnice” svojih muževa. Najbolji primjer takvih otpora su intenzivne borbe koje su se vodile u Senegambiji protiv sudjelovanja u komercijalnoj kultivaciji riže, a koja je bila provedena nauštrb poljoprivredne proizvodnje za vlastite potrebe.¹⁰

Poljoprivredna proizvodnja za vlastite potrebe u mnogim je područjima diljem svijeta preživjela upravo zbog ovih borbi – koje su danas prepoznate kao glavni uzrok neuspjeha poljoprivrednih razvojnih projekata provedenih 1960-ih i 1970-ih – usprkos tome što su vlade i prije i nakon nezavisnosti ustrajale na provođenju projekata “ekonomskog razvoja” na kapitalističkim osnovama.¹¹

Odlučnost milijuna žena diljem Afrike, Azije i Amerika da ne napuste poljoprivrednu proizvodnju za vlastite potrebe mora se naglasiti da bi se suprostavilo tendenciji uobičajenoj čak i među radikalnim socijalnim znanstvenicima koji opstanak ženske poljoprivredne proizvodnje za vlastite potrebe s jedne strane interpretiraju kao posljedicu potrebe međunarodnog kapitala da snizi cijene reprodukcije radne snage, a s druge strane kao omogućavanje muškoj radnoj snazi da se bavi prvenstveno komercijalno isplativim usjevima. Služila je osiguravanju dotoka jeftinih radnika za kapitalistički sektor u zemlji i inozemstvu, te je kao takva subvencionirala kapitalističku akumulaciju.¹² Prema Meillasso-

Europe – između 7 i 10 posto. Drugim riječima, stope participacije ugrubo koreliraju s trajanjem formalnog kolonijalizma u tim regijama.

- 05 Irene Silverblatt, *Moon, Sun, and Witches: Gender Ideologies and Class in Inca and Colonial Peru* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987); Federici, *Caliban and the Witch*.
- 06 Ester Boserup, *Women's Role in Economic Development* (London: George Allen and Unwin, 1970), 53-55, 59-60.
- 07 Susan Diduk, *Women's Agricultural Production and Political Action in the Cameroon Grassfields*, Africa 59, no. 3 (1989): 339-40.
- 08 Susan Diduk, *Women's Agricultural Production*, 343; o borbama žena farmerica u Zapadnom Kamerunu 1950-ih također vidi Margaret Snyder i Mary Tadesse, koje pišu: “Žene su ustrajale u svojim ekonomskim aktivnostima za vrijeme kolonijalnog doba, usprkos teškim uvjetima s kojima su bile suočene. Jedan je primjer način na koji su se mobilizirale 1950-ih u Kamerunu s ciljem osnivanja društava kukuruznih mlinara. S vremenom se razvilo 200 takvih društava s ukupnim članstvom od 18.000 ljudi. Koristili su mlinove koji su bili u zajedničkom vlasništvu, ograđivali su svoja zemljišta i gradili sustave za čuvanje vode i zadržne trgovine... Drugim riječima, žene su generacijama pokretale različite oblike kolektivnih akcija s ciljem povećanja grupne aktivnosti kako bi popunile socioekonomske rupe svugdje gdje je kolonijalna administracija to nije činila, ili su prosvjedovale protiv politika koje su ih lišavale resursa potrebnih za uzdržavanje obitelji.” (Margaret Snyder i Mary Tadesse, *African Women and Development: A History* [London: Zed Books, 1995], 23).
- 09 Basil Davidson, *The People's Cause: A History of Guerrillas in Africa* (London: Longman, 1981), 76-78, 96-98, 170.
- 10 Judith Carney i Michael Watts, *Disciplining Women? Rice, Mechanization, and the Evolution of*

uxu, zahvaljujući radu “sela”, radnici koji su migrirali u Pariz ili Johannesburg osigurali su “slobodnu” robu za kapitaliste koji su ih unajmili s obzirom na to da poslodavci nisu morali plaćati njihov odgoj niti ih potpoma-gati naknadama za nezaposlenost kad im njihov rad vi-še nije bio potreban.

Iz ove perspektive, ženski rad na obrađivanju ze-mlje za osnovne potrebe za vlade, kompanije i razvojne agencije predstavlja bonus koji im omogućava da što učinkovitije eksploatiraju nadničarski rad te da osigura-ju stalan transfer bogatstva iz ruralnih krajeva u urbana područja, što kao posljedicu ima degradaciju kvalitete života žena farmerica.¹³ Meillassoux se ubraja u zasluge to što priznaje napore koje su poduzele međunarodne agencije i vlade kako bi potkopale razvoj sektora proi-zvodnje za vlastite potrebe. On vidi konstantno isušiva-nje njegovih resursa te prepoznaje prekarnu prirodu tog oblika reprodukcije rada, anticipirajući da će taj sektor uskoro doživjeti odlučujuću krizu.¹⁴ Međutim, i njemu ispada iz vidokruga borba koja leži u temelju preživlja-vanja rada za osnovne potrebe i njegove neprestane va-žnosti, usprkos napadima koji se vode protiv takvog ra-da iz perspektive sposobnosti zajednice da se odupre in-vaziji kapitalističkih odnosa.

Što se tiče liberalnih ekonomista, njihov pogled na ženski rad za osnovne potrebe potpuno degradira taj rad na razinu “neekonomične”, “neproduktivne” aktivnosti baš kao što liberalna ekonomika odbija priznati ne-plaćeni ženski rad u kućanstvu kao rad. Tako liberalni ekonomisti, čak i kad se čini da zauzimaju feminističku poziciju, kao alternativu predlažu “projekte koji generi-rajaju dohodak”, univerzalni lijek za siromaštvo i, po mo-gućnosti, ključ za emancipaciju žena u neoliberalnoj eri.¹⁵

Ove različite perspektive ignoriraju stratešku va-žnost koju je pristup obrađivoj zemlji odigrao za žene i njihove zajednice, unatoč tome što su kompanije i vlade to s vremena na vrijeme iskorištavale za vlastite ciljeve. Ovdje bi se mogla napraviti analogija sa situacijom koja je prevladala na nekim karijskim otocima (npr. na Ja-majci) u vrijeme robovlasništva, kad su vlasnici planta-ža robovima davali komade zemlje (*provision grounds*, op. prev.) za obradu za osobne potrebe. Vlasnici su po-duzimali te korake kako bi uštedjeli na uvozu hrane te smanjili cijenu reprodukcije radnika. No ova je strategija također imala neke prednosti i za robove jer im je omo-

gućavala viši stupanj mobilnosti i neovisnosti, tako da je – prema nekim povjesničarima – čak i prije emancipaci-je na nekim otocima nastalo protoseljaštvo, koje je imalo nevjerovatnu slobodu kretanja i koje je već donekle samo privređivalo prodajom vlastitih proizvoda.¹⁶

Proširujući ovu analogiju s ciljem ilustracije kapi-talističke upotrebe rada za osnovne potrebe, možemo reći da je poljoprivredna proizvodnja za osnovne potre-be bila važno sredstvo potpore milijardama radnika, ko-je im je za nadnicu omogućavalo da ugovore bolje radne uvjete te da prežive štrajkove i političke prosvjede, pa je stoga u nekoliko zemalja nadničarski sektor ostvario va-žnost koja nije bila u skladu s njegovom malobrojnošću.¹⁷

“Selo” – metafora za obrađivanje zemlje za osnov-ne potrebe u komunalnom okruženju – također je bilo važno mjesto borbe žena tako što je osiguravalo bazu iz koje se moglo uzimati bogatstvo koje su država i kapital odstranjivali iz njega. To je borba koja je uzimala mnoge oblike, često je bila usmjerena jednako protiv muškaraca kao i protiv vlada, no uvijek osnaživana činjenicom da žene imaju izravan pristup zemlji te da na taj način mo-gu uzdržavati sebe i svoju djecu te osigurati neki doda-tni prihod putem prodaje viškova svog rada. Tako su čak i nakon urbanizacije žene nastavile kultivirati i najma-nje komade zemlje kojima su imale pristup kako bi na-hranile svoje obitelji i zadržale određeni stupanj auto-nomije od tržišta.¹⁸

Koliko je selo bilo izvor moći za ženske i muške ra-dnike diljem bivšeg kolonijalnog svijeta može se mjeriti prema radikalnom napadu koji su od početka 80-ih te kroz 90-e godine pod krinkom strukturalnih prilagodbi i “globalizacije” protiv njega provodili Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svjetska trgo-vinska organizacija (WTO).¹⁹

Ključni dio sveprisutnih programa strukturne pri-lagodbe Svjetske banke sačinjavalo je uništavanje poljo-privredne proizvodnje za osnovne potrebe.²⁰ Kasnih 80-ih i u 90-ima ne samo da je zemlja bila ograđena, već je i “jeftina” (npr. subvencionirana) hrana uvezena iz Europe i Sjeverne Amerike preplavila novoliberalizira-ne ekonomije Azije i Afrike (kojima nije bilo dozvoljeno subvencionirati svoje seljake) te tako još više istisnula žene farmerice s lokalnih tržišta. U međuvremenu, agrobiznisi su preuzeli velike komade nekad komunal-ne zemlje koju su obrađivali za izvoz. U konačnici, rat i

Mandinka Gender Relations in Senegambia, Signs 16, no. 4 (1991): 651–81.

11 Caroline O.N. Moser, *Gender Planning and Development: Theory, Practice, and Training* (London: Routledge, 1993).

12 Claude Meillassoux, *Maidens, Meal, and Money: Capitalism and the Domestic Community* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975).

13 Ibid., 110–11.

14 Kriza se po svojoj prilici sastoji od činjenice da ukoliko ekonomija domaćinstva postane previše neproduktivna, ona ne može vršiti reprodukciju imigrant-skih radnika, no ako ekonomija domaćinstva postane previše produktivna, dolazi do rasta ci-jene rada jer radnik u ovom slu-čaju može izbjeći rad za nadnicu.

15 Ovdje je dobar primjer Caroline Moser, “feministice Svjetske banke”, koja izvodi sofisticiranu analizu rada žena, a čiji je pri-stup ženama, njezinim riječima, “emancipatoran”. Nakon što je iznijela pomnu analizu mnogih teorijskih pristupa ženskom ra-du (uključujući i marksistički), studije slučaja na koje se referira vezane su uz dva projekta koja se bave “stvaranjem prihoda”, uz program “hrana za posao” (*Gender Planning and Develo-pment*, 235–38).

16 Barbara Bush, *Slave Women in Caribbean Society, 1650–1838* (Bloomington: Indiana Univer-sity Press, 1990); Marietta Mor-rissey, *Slave Women in the New World* (Lawrence: University Press of Kansas, 1989). Medu-tim, čim je cijena šećera na glo-balnom tržištu porasla, vlasnici plantaža rezali su vrijeme dano robovima za obradu svojih ko-mada zemljišta.

17 Federici, “The Debt Crisis”; vidi, naprimjer, što Michael Chege piše o afričkim nadničarima i zemlji: “Većina afričkih radnika zadržava se na selu; nastanak radne snage potpuno otudene od vlasništva nad zemljom tek se treba dogoditi.” (“The State and Labour in Kenya,” in *Popu-lar Struggles for Democracy in*

glad isterorizirali su milijune i prisilili ih na bijeg iz vlastitih zemalja.

Ono što je potom uslijedilo bila je velika reprodukcija, po vrsti i razmjeru neviđena čak i u kolonijalnom periodu. Čak i u regijama nekoć poznatima po svojoj poljoprivrednoj produktivnosti, poput južne Nigerije, hrana je sad oskudna ili preskupa te izvan dosega prosječne osobe koja se u zoru strukturnih promjena morala istovremeno boriti s rastom cijena, zamrznutim plaćama, devalviranom valutom, rasprostranjenom nezaposlenošću i rezovima u socijalnim službama.²¹

Ovdje dolaze do izražaja borbe žena za zemlju. Žene su glavni neutralizator svjetskog proletarijata protiv gladi pod neoliberalnim režimom Svjetske banke. One su glavni oponenti neoliberalnom zahtjevu prema kojem "tržišne cijene" određuju tko smije živjeti, a tko umrijeti, i one su te koje su osigurale praktični model za reprodukciju života na nekomercijalan način.

Borbe za opstanak i protiv "globalizacije" u Africi, Aziji i Amerikama

Suočene s obnovljenim pritiscima za privatizaciju zemlje, proširivanjem komercijalno isplativih usjeva te porastom cijena hrane u doba globalizacije, žene su pribjegle mnogim strategijama i suprotstavile se najsnažnijim institucijama na planetu. Primarna strategija koju su žene usvojile da bi obranile svoje zajednice od utjecaja ekonomskih prilagodbi i ovisnosti o globalnom tržištu bilo je širenje zemljišta koje se obrađuje za osnovne potrebe na urbane centre. Dobar je primjer Gvineje Bissau, gdje su žene od 1980-ih povrćem, maniokom i voćkama zasađivale vrtove gotovo svih kuća u glavnom gradu Bissauu, ali i drugim gradovima, te su tako u razdobljima oskudice osiguravale mogućnost odricanja od zarade koju su mogle steći prodajom svojih proizvoda u korist toga da im obitelj ne ostane bez hrane.²² Referirajući se na Afriku, Christa Wichterich napominje da su '90-ih rad žena na obrađivanju zemlje za osnovne potrebe te urbano vrtlarstvo ("cooking pot economics") ponovno oživjeli u mnogim gradovima te da su urbani farmeri najvećim dijelom žene iz niže klase:

"Ispred kuća potplaćenih javnih službenika u Dar-es-Salaamu umjesto gredica cvijeća posađeni su luk i

stabla papaje; u stražnjim vrtovima u Lusaki uzgajaju se kokoši i biljke banane; na glavnim cestama Kampale i pogotovo Kinshase, gdje je sustav opskrbe hranom najvećim dijelom kolabirao, posađeno je povrće... Isto je i u gradovima Kenije... Zelene pruge pored cesta, zasađene okućnice, napuštena gradilišta odmah se okupiraju i sade se kukuruz, razno bilje, sukuma wiki²³, najpopularnija vrsta kupusa."²⁴

Kako bi povećale proizvodnju hrane, žene su morale osigurati veći pristup zemlji, no pritisak međunarodnih agencija da se stvori zemljišno tržište to ugrožava. Neke su žene odlučile ostati u ruralnim područjima kako bi zadržale pristup obradivom zemljištu, dok je većina muškaraca migrirala u gradove. Rezultat toga je "feminizacija sela". Mnoga sela danas čine isključivo žene koje se bave obrađivanjem zemlje ili ženske kooperative.²⁵

Bitka za ponovno osvajanje ili proširivanje zemlje dostupne za obradu za osnovne potrebe također je jedna je od glavnih bitaka koje vode seoske žene u Bangladešu, što je dovelo do formiranja Udruženja žena bezzemljašica (*Landless Women Association*) koje se od 1992. bavi zauzimanjem zemljišta. U tom periodu Udruženje je uspješno naselilo 50.000 obitelji, pri čemu se često sukobljavalo s vlasnicima zemljišta u žestokim konfrontacijama. Shamsun Nahar Khan Doli, voditeljica Udruženja kojoj dugujem ove informacije, kaže da se mnoge okupacije događaju na "charovima", niskim otocima nastalima taloženjem soli na sredini rijeke.²⁶ Prema bangladeškom zakonu, takva nova zemljišta trebala bi biti alocirana seljacima bezzemljašima, no zbog sve veće komercijalne vrijednosti zemljišta, sve se češće događa da takva zemljišta zauzimaju veliki zemljoposjednici. Žene su se, međutim, organizirale s ciljem da ih zaustave, braneći se pritom od njihovih napada metlama, bambusovim kopljima, pa čak i noževima. Također su osmislile sustave alarmiranja kako bi upozorile druge žene da se približavaju brodovi veleposjednika ili njihovih bandi te kako bi se obranile od napadača ili spriječile njihovo iskrcavanje.

Slične borbe za zemlju vode se i u Južnoj Americi. U Paragvaju je 1985. u suradnji s Paragvajskim pokretom seljaka (*Paraguayan Peasant's Movement – MCP*) nastao Odbor seoskih žena (*Peasant Women's Commission – CMC*) koji zahtijeva preraspodjelu zemlje.²⁷ Kako ističe Jo Fischer, CMC je bio prvi pokret seoskih žena koji je ostvarenje svojih zahtjeva tražio na ulicama i koji je u

Africa, edited by Peter Anyang' Nyong'o [London: Zed Books, 1987], 250). Jedna je od posljedica tog "pomanjkanja otuđenosti" da se afrički radnik može osloniti na materijalnu osnovicu solidarnosti sela (posebno na primanje hrane) kad god on/ona odluči štrajkati.

18 Deborah Fahy Bryceson, *Liberalizing Tanzania's Food Trade: Private and Public Faces of Urban Marketing Policy, 1930–1988* (London: Zed Books, 1993), 105–17.

19 Napad koji je vodila Svjetska banka putem Programa strukturne prilagodbe izvrcrce Meillassouxovu tvrdnju da je ekonomija domaćinstva funkcionalan dio kapitalizma, no potvrđuje njegovo predviđanje da "finalna" kriza kapitalizma vrebaba zbog njegove vlastite nesposobnosti da očuva i kontrolira ekonomiju domaćinstva (Meillassoux, *Maidens, Meal, and Money*, 141).

20 Federici. "The Debt Crisis"; Cafentzis, "The Fundamental Implications"; Terisa E. Turner and Leigh S. Brownhill, *African Jubilee: Mau Mau Resurgence and the Fight for Fertility in Kenya, 1986–2001*, i u *Commons*, posebno izdanje, *Canadian Journal of Development Studies* 22, ur. Terisa E. Turner i Leigh S. Brownhill

21 U Nigeriji se događa dramatični pad "realne plaće" i povećanje stope siromaštva. Zemlja koja je nekoć bila smatrana zemljom "srednje visokih prihoda" danas ima 70 posto stanovništva koje živi s manje od 1 dolara na dan, te 90 posto stanovništva s manje od 2 američka dolara na dan (UN Development Program statistics).

22 Rosemary Galli i Ursula Frank, "Structural Adjustment and Gender in Guinea Bissau", u *Women Pay the Price: Structural Adjustment in Africa and the Caribbean*, ur. Gloria T. Emeagwali (Trenton, NJ: Africa World Press, 1995). U Bissauu, za vrijeme kišne sezone žene sade rižu na parcelama koje se nalaze na gradskoj periferiji. Za vrijeme sušne sezone, poduzetnije žene

svoje programe inkorporirao probleme žena, također osuđujući “dvostruku opresiju žena: kao seljakinja i kao žena”.²⁸

Prekretnica u radu CMC-a dogodila se kad je vlada dala pokretu seljaka velike parcele zemlje u šumama blizu granice s Brazilom. Žene su iskoristile te donacije kao priliku da organiziraju model zajednice u kojem su se udružile s ciljem zajedničke obrade zemlje. Geraldina, jedna od osnivačica CMC-a, ističe:

“Neprestano radimo, više nego ikad prije, no također smo promijenile način na koji radimo. Eksperimentiramo s komunalnim radom kako bismo vidjele ostavlja li nam taj tip rada više vremena za druge stvari. Također, imamo priliku podijeliti svoja iskustva i brige. Za nas je ovo bitno drugačiji način života. Prije nismo čak ni poznavale svoje susjede.”²⁹

Borbe žena za zemlju uključuju obranu zajednica kojima prijete komercijalni projekti stanogradnje nastali u ime “urbanog razvoja”. “Stanogradnja” je, povijesno gledajući, uključivala gubitak “zemlje” za proizvodnju hrane. Primjer otpora ovome trendu je borba žena u Kawaali – što je četvrt u Kampali (Uganda) – u kojoj je Svjetska banka 1992. i 1993. u suradnji s Gradskim vijećem Kampale (*Kampala City Council – KCC*) odlučila financirati veliki projekt stanogradnje koji bi uništio velike dijelove zemlje obrađivane za osnovne potrebe, a koja se nalazila u neposrednoj blizini obiteljskih kuća. Nije iznenađenje da su upravo žene, putem odbora Abataka (stanovnika), pružale najustrajniji otpor, prisiljavajući u konačnici Svjetsku banku na povlačenje iz projekta. Prema jednoj od vođa otpora:

“Dok su se muškarci ustručavali, žene su mogle na javnim sastancima ispred državnih službenika reći što god. Žene su bile glasnije jer su bile izravno pogođenije. Bilo im je vrlo teško izdržati bez ikakvog prihoda (...) Većina tih žena su ljudi koji uzdržavaju svoju djecu, a to ne mogu činiti bez nekog prihoda i hrane (...) Ako netko dođe i pokuša im oduzeti njihov mir i prihod, onda će se one boriti, ne zato što žele, nego zato što su potlačene i pod represijom.”³⁰

Aili Mari Tripp ističe da situacija u četvrti Kawaala nipošto nije jedinstvena.³¹ Izveštaji o sličnim borbama stižu nam iz različitih dijelova Afrike i Azije, gdje se organizacije seoskih žena suprostavljaju razvoju industrijskih zona koje prijete izmještanjem njih i njihovih obitelji te kontaminacijom okoliša.

Industrijska ili komercijalna stanogradnja često je u suprotnosti sa ženskom poljoprivrednom proizvodnjom za osnovne potrebe u kontekstu u kojem se sve veći broj žena, čak i u urbanim centrima, bavi vrtlarstvom (u Kampali žene uzgajaju 45 posto hrane za svoje obitelji). Braneći zemlju od napada komercijalnih interesa i afirmirajući princip “zemlja i život nisu na prodaju”, važno je napomenuti da žene ponovno, kao i u prošlosti tijekom kolonijalnih invazija, brane povijest svojih naroda i njihovu kulturu. U slučaju Kawaale, većina stanovnika spornog zemljišta ondje živi generacijama i ondje je pokapala svoje rođake – što je za mnoge ljude u Ugandi ultimativni dokaz vlasništva nad zemljom. Refleksije Aili Mari Tripp o borbi za zemlju ključne su za moju dosadašnju argumentaciju:

“Kad se odmaknemo od konfliktnih događaja, postaje jasno da stanovnici, pogotovo žene uključene u otpor, pokušavaju institucionalizirati neke nove normative za mobilizaciju zajednice, ne samo u Kawaali nego i šire, time što pružaju model za projekte drugih zajednica. One su imale viziju kolaborativnih napora koja kao početnu točku uzima njihovu ovisnost o zemlji kao preduvjet preživljavanja.”³²

Važno je spomenuti još dva nastojanja u vezi sa zaštitom koju žene osiguravaju proizvodnji za osnovne potrebe. Prvo, postoji formacija regionalnih sustava samodostatnosti kojoj je cilj garancija “sigurnosti hrane” i održavanje ekonomije utemeljene na solidarnosti i odbijanju kompeticije. Najimpresivniji u tom kontekstu je primjer Indije, gdje su se žene udružile u Nacionalni savez za prava žena na hranu (*National Alliance for Women’s Food Rights*), nacionalni pokret koji tvori 35 ženskih organizacija. Jedan od najvećih napora kampanje bio je onaj za zaštitu ekonomije sjemenki gorušice, koja je od ključne važnosti za mnoge indijske žene, kako u gradovima tako i na selima. Kako je gorušica jedna od biljaka za zadovoljavanje osnovnih potreba, bila je ugrožena pokušajima multinacionalnih korporacija sa sjedištem u SAD-u da nametnu genetski modificiranu soju kao izvor ulja za kuhanje.³³ Kao odgovor na to, Savez je izgradio “izravna savezništva između proizvođača i konzumenata” s ciljem “obrane sredstava za život seljaka i raznolikosti kulturalnih izbora konzumenata”, izjavila je Vandana Shiva (2000), jedna od vođa pokreta. Njezinim riječima:

pokušavaju dobiti pristup obližnjim parcelama kako bi posadile navodnjavano povrće, ne samo za konzumaciju u domaćinstvu već i za prodaju. (ibid., 20)

23 Vrsta kelja koji se uzgaja u Tanzaniji, Kongu i Keniji.

24 Wichterich, *Globalized Woman*, 73.

25 Galli i Funk, *Structural Adjustment and Gender*, 23.

26 Ovo izvješće temelji se na usmenom svjedočanstvu u *Co-untersummitta* održanog u Pragu 2000.

27 Fisher, *Out of the Shadows*, 86.

28 Ibid., 87.

29 Ibid., 98.

30 Aili Mari Tripp, *Women and Politics in Uganda* (Oxford: James Currey, 2000), 183.

31 Tripp zaključuje da je “borba u Kawaali na mnoge načine mikrokozmos nekih promjena koje se događaju u Ugandi” (ibid., 194). Slične borbe vodile su se diljem trećeg svijeta gdje su se organizacije seoskih žena suprostavljale razvoju industrijskih zona koje prijete izmještanjem njih i njihovih obitelji te zagadjenjem okoliša.

32 Ibid., 194.

33 Ovaj je pokušaj dobio zamah 1998. kad je lokalno proizvedeno i distribuirano ulje za kuhanje dobiveno od sjemenki gorušice toliko otrovano da je zbog konzumacije tog ulja umrla 41 osoba. Vlada je tada zabranila da se to ulje proizvodi za prodaju. Nacionalni savez odgovorio je podizanjem sudske tužbe i pozivanjem konzumenata i proizvođača da ne surađuju s vladom po ovom pitanju. (Vandana Shiva, *Stolen Harvest: The Hijacking of the Global Food Supply* [Boston, MA: South End Press, 2000], 54).

“Prosvjedujuemo protiv uvoza soje i pozivamo na zabranu uvoza genetski modificiranih proizvoda od soje. Kako pjevaju žene iz delhijskih slamova, ‘Sarson Bachao, Soya Bhagaa’ ili ‘Spasimo gorušicu, nogirajmo soju’”.³⁴

Drugo, žene diljem svijeta vode borbe za sprečavanje komercijalne sječe šuma te za očuvanje i obnavljanje šuma koje su ljudima temelj ekonomije za osnovne potrebe. One tako osiguravaju hranu, gorivo, lijekove i održavaju društvene odnose unutar zajednice. Šume koje, piše Vandana Shiva, odjekuju svjedočanstvima iz svih dijelova svijeta, “najviši su izraz plodnosti i produktivnosti”.³⁵ Stoga napadi na šume znače smrtnu kaznu za plemenske narode koji u njima žive, a pogotovo za žene, i žene poduzimaju sve što je u njihovoj moći da zaustave eksploatatore šuma. U tom kontekstu Shiva često citira pokret Chikpo – pokret žena u Garhwalu, u podnožju Himalaja – koji je ranih 1970-ih počeo s praksom grljenja stabala određenih za rušenje na način da su između stabala i pila eksploatatora žene postavljale svoja tijela.³⁶ Dok su se žene u Garhwalu mobilizirale ne bi li spriječile sječū šuma, u selima sjevernog Tajlanda žene su prosvjedovale protiv prisilnog sađenja plantaža eukaliptusa na njihovim ekspropriiranim farmama što ih je je provodila japanska firma koja se bavi proizvodnjom papira u suradnji s vladom i vojskom Tajlanda.³⁷ U Africi je važna inicijativa bila “Pokret zelenog pojasa”, koja se pod vodstvom Wangari Maathai obvezala da će oko svih većih gradova posaditi zelene pojaseve. Od godine 1977. Pokret je posadio na desetke milijuna stabala s ciljem prevencije deforestacije, erozije tla, širenja pustinje i sprečavanja nestašice materijala za potpalu.³⁸

Najdojmljivija borba za preživljavanje šuma odvijala se u delti rijeke Niger, gdje su močvarne mangrove šume postale ugrožene zbog eksploatacije nafte. Opiranje tom procesu trajalo je 20 godina, a započelo je 1984. u Ogharefeu kada je nekoliko tisuća žena tog područja izvršilo opsadu proizvodne platforme kompanije *Pan Ocean* zahtijevajući kompenzaciju zbog uništavanja voda, stabala i zemlje. Kako bi pokazale svoju odlučnost, žene su zaprijetile da će se razodjenuti ukoliko se njihovi zahtjevi budu ignorirali – tu su prijetnju ostvarile prilikom posjeta direktora te kompanije koji se zatekao okružen tisućama golih žena, što je prema vjerovanjima zajednica koje žive u delti Nigera značilo vrlo ozbiljnu kletvu. To ga je u konačnici uvjerilo da pristane na zahatjeve za odštetom.³⁹

Od 1970-ih borba za zemlju intenzivirala se i tamo gdje bismo to najmanje očekivali – u New Yorku, gdje se vodi u obliku pokreta za urbano vrtlarstvo. Počela je kao inicijativa žena predvođena grupom pod nazivom Zelena gerila (*Green Guerrillas*), koja je počela raščičavati prazne prostore u četvrti Lowe East Side. Do 1990-ih u gradu je nastalo 850 urbanih vrtova i sklopljeno je više desetaka koalicija različitih četvrti, poput Koalicije za pošumljavanje Harlema koju je započela grupa žena koje su se željele “ponovno povezati sa zemljom i djeci omogućiti alternativu ulici”. Danas broji više od 21 organizacije i 30 projekata urbanih vrtova.⁴⁰

Važno je naglasiti da vrtovi ne predstavljaju samo izvor hrane i cvijeća, već imaju i funkciju promicanja izgradnje zajednice te služe kao okosnica drugih komunalnih borbi, poput skvotiranja i samodostatnog stila života (*homesteading*, op. prev.). Zbog toga su komunalni vrtovi za vrijeme režima gradonačelnika Giulianija bili napadani, a već nekoliko godina jedan od glavnih izazova tog pokreta bilo je zaustavljanje bagera. Preko 100 vrtova u proteklih je 10 godina nestalo pod egidom “razvoja”, više od 40 je predviđeno za rušenje, a planovi za budućnost čine se tmurnima.⁴¹ Otkad je preuzeo funkciju, sadašnji gradonačelnik New Yorka Michael Bloomberg, baš kao i njegov prethodnik, proglasio je rat tim vrtovima.

Važnost borbe

Kao što smo mogli vidjeti, u gradovima diljem svijeta najmanje četvrtina stanovnika ovisi o hrani koju proizvede ženski rad za osnovne potrebe. U Africi, naprimjer, četvrtina ljudi koji žive u gradovima smatra da ne bi mogli preživjeti bez hrane proizvedene za osnovne potrebe. To je potvrdio i UN-ov Populacijski fond koji nalazi da “otprilike 200 milijuna stanovnika gradova uzgaja hranu, čime osigurava barem dio potrebnih namirnica za oko milijardu ljudi”.⁴² Ako uzmemo u obzir da glavninu proizvođača hrane za osnovne potrebe čine žene, vidjet ćemo zašto muškarci Kedjoma u Kamerunu kažu: “Žene koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom za osnovne potrebe čovječanstvu čine dobro.” Zahvaljujući njima, milijarde ljudi – kako na selu tako i u gradu – koje dnevno zarađuju manje od jednog ili dva dolara, uspijevaju se održati na životu čak i u vrijeme ekonomske krize.

34 Ibid., 32-33.

35 Vandana Shiva, *Staying Alive: Women, Ecology and Development* (London: Zed Books, 1989), 56.

36 Ibid.

37 Matsui, *Women in the New Asia*, 88-90.

38 Wangari Maathai, *Kenya's Green Belt Movement*, u Africa (5th ed.), ur. F. Jeffress Ramsay (Gulilford, CT: The Dushkin Publishing Group, 1993).

39 Terisa E. Turner i M.O. Oshare, iWomen's Uprisings against the Nigerian Oil Industry, u *Arise! Ye Mighty People: Gender, Class and Race in Popular Struggles*, ur. Terisa Turner (Trenton, NJ: Africa World Press, 1994), 140-41.

40 Wilson i Weinberg, *Avant Gardening*, 36.

41 Ibid., 61.

42 Populacijski fond Ujedinjenih Naroda, *State of the World Population 2001* (New York: United Nations, 2001).

Michael Bloomberg

Ženska poljoprivredna proizvodnja za osnovne potrebe suprotstavlja se trendu smanjenja poljoprivrednog zemljišta koji nameću poljoprivredne korporacije – što je jedan od glavnih uzroka visokih cijena hrane i gladi – te istovremeno osigurava određen stupanj kontrole nad kvalitetom proizvedene hrane i štiti konzumente od genetičkih manipulacija nad usjevima, kao i trovanja pesticidima. Nadalje, ženska proizvodnja za osnovne potrebe predstavlja siguran način obrađivanja zemlje, što je ključno uzeti u obzir u trenutku kada efekti pesticida na poljoprivredne usjeve uzrokuju visoku stopu smrtnosti i bolesti među seljacima diljem svijeta, počevši sa ženama.⁴³ Stoga poljoprivredna proizvodnja za osnovne potrebe osigurava ženama osnovna sredstva kontrole nad vlastitim zdravljem, kao i zdravljem i životima njihovih obitelji.⁴⁴ Također, možemo primijetiti da proizvodnja za osnovne potrebe doprinosi nekompetitivnom solidarnom načinu života ključnom za izgradnju novog društva. Ona je sjeme onoga što Veronika Bennholdt-Thomsen i Maria Mies nazivaju “drugom” ekonomijom koja “u središte ekonomske i društvene aktivnosti stavlja život i sve drugo potrebno za proizvodnju i održanje života na ovom planetu”, a ne “beskrajnu akumulaciju mrtvog novca”.⁴⁵

S engleskoga prevela Andrea Milat.

- 43 Vidi npr., L. Settini et al., *Cancer Risk Among Female Agricultural Workers: A Multi-Center Case-Control Study*, *American Journal of Industrial Medicine* 36 (1999): 135-41
- 44 Veronika Bennholdt-Thomsen i Maria Mies, *The Subsistence Perspective: Beyond the Globalised Economy* (London: Zed Books, 1999).
- 45 *Ibid.*, 5.